

в) рішуча протидія спробам зовнішнього втручання у релігійну сферу України, зокрема активізації релігійного екстремізму і фундаменталізму, політизації релігії і клерикалізації політики, сприяння зняттю напруженості у міжконфесійному середовищі.

г) протидія процесу «засмічення» сфери духу «незліченною множиною деструктивних ідей, які позбавляють людей можливості відчувати повноцінно «екзистенціальну безпеку»²²⁹.

У цьому зв'язку зауважимо, що духовна безпека тісно пов'язана з іншими видами безпеки, зокрема інформаційною. Саме широкі можливості глобального інформаційного простору в його деструктивних виявах несуть серйозну загрозу національній і духовній безпеці. Маємо взяти до уваги і той факт, що серйозну загрозу духовній безпеці України несуть різного роду окультно-містичні організації, маги, чарівники, які, на жаль, активно рекламуються ЗМІ.

Таким чином, національна духовна безпека України постає як важлива обґрунтована система умов, засобів та дій, що дають можливість українському соціуму зберегти і розширити в якісному вимірі свій духовний потенціал, забезпечити високий рівень духовності всіх людей в Україні суціль.

6. Етнорелігійні меншини в контексті міждержавних відносин України

Визначальною рисою сучасної світової спільноти є взаємозалежність народів і держав. Економічне, соціальне, культурне, релігійне, політичне буття кожної держави є невід'ємними структурними елементами єдиного світового устрою. Творення глобального інформаційного простору викликane впровадженням загальносвітових стандартів у техніку і технології, поглибленням міжнародного поділу праці і кооперації виробництва детермінує нові проблеми, такі, як глобальна екологічна безпека людства, небезпека ядерної війни та ін. Відтак, у XXI ст. світові процеси все далі глобалізуються.

Водночас позірною є й інша тенденція - посилення устремлінь народів і націй до суверенітету, відновлення втрачених традицій, мови, культури, які стимулюють їх (народи) до розвитку й оновлення. Помітну, а інколи й провідну роль в реалізації як першої, так і другої тенденції відіграє релігійний чинник. Пояснення цього факту ймовірно криється в генетичному зв'язку релігійних та етнічних ідентичностей. Так, релігійні спільноти, щоб отримати статус Церкви, звертаються до елементів національного буття, а то й переступають його межі й поширюють своє вчення в усьому світі. Навіть будучи зорієнтованими на

²²⁹ Бачинин В.А. Малая христианская энциклопедия: В 4-х т. – Т.2. – СПб., 2004. – С. 34-35.

певний соціальний клас, вони все одно апелюють до всієї нації чи світу в цілому. В історії траплялося, що суто релігійна спільнота з часом трансформувалася в етнічну, а кордони етнічних спільнот співпадали з межами релігійних. Водночас багато націй та етнічних меншин і нині в своєму бутті спираються на релігійні критерії диференціації. Це можна пояснити тим, що «релігійні ідентичності спираються на об'єднання культури та її елементів – вартостей, символів, міфів і традицій, - часто кодифікованих в обрядах та ритуалах, вони прагнуть об'єднати в одній громаді вірних усіх тих, що визнають певний символічний код, певну систему вартостей і традицій віри та ритуалу, сукупно з посиланнями на позаемпіричну реальність».²³⁰ Але релігійна спільнота може й дезінтегрувати, розколоти етнолінгвістичне населення. Світові релігії, що по суті є надетнічними, універсальними, з одного боку, здатні пристосовуватися до наявних етнічних спільнот, але з іншого - можуть стирати етнічні особливості. Подолати цю розбіжність і об'єднати людей на новій політичній основі спромігся націоналізм як якісна ознака нової спільноти, що має власні назву, історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, масову культуру, економіку, єдині права та обов'язки для всіх членів нації.

В науковій літературі розрізняють дві моделі нації – західну(політичну) і східну(етнічну).²³¹ Компонентами стандартної західної моделі нації є: історична територія; політико-юридична рівність її членів; спільна громадянська культура та ідеологія. Ця модель передбачає, що особа має право вибору, з якою нацією себе ідентифікувати.

Елементами етнічної моделі нації, що сформувалася в Східній Європі та Азії є: спільне походження, воля народу, народна культура, рідна мова, звичаї і традиції. Тому індивід, який приєднується до чужої спільноти, апріорі належить спільноті генетично рідній. Як бачимо, в першому випадку домінують громадянські елементи, а в другому – етнічні, хоча і перші й другі присутні в кожній з моделей, але в різних пропорціях. Особливо загострюються ці пропорційні протиріччя в сучасних умовах і виявляються в протистоянні глобалізації й антиглобалізації, яке часто фокусується на релігії. Тим паче, що релігія в людській історії, як слушно зазначає А.М. Колодний, «виявляється насамперед через її національний контекст. Вона покликана формувати у представників певних етносів осмислене уявлення про їх національну ідентичність, захищати її, бо ж ігнорування останньої призводить до дезорієнтації особи в її суспільному бутті, а то й суспільної нестабільності».²³²

Глобалізаційні метаморфози і процеси сучасного плинного світу детермінують зміну уявлень про релігійні (етнорелігійні) системи, які перероджуються на якісно новій основі в релігійно-цивілізаційні системи. Початок нового тисячоліття ознаменувався новим контуром нової релігійної моделі – цивілізаційної. На задній план суспільного буття поступово відходять

²³⁰ Сміт Е. Д. Національна ідентичність. – К., 1994. – С. 15.

²³¹ Там само. – С. 20-21.

²³² Колодний А. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005. – С. 220.

національно-етнічні і культурні його складові. Під впливом цих процесів якісно перетворюються інтернаціоналізовані відтворювальні цикли релігійної складової, яка в нових умовах демонструє новий рівень своєї функціональності зрощуючись з економікою і політикою. Відтак, світ знаходиться на порозі формування модифікованих організаційно-функціональних структур з чітко вираженою релігійною ознакою. За таких умов все помітнішою стає роль релігійного чинника в бутті етносів, народів і націй.

Всі ці зміни відбуваються на тлі глобальних трансформацій у сучасному світі, який стає все більше відкритим до взаємодій і взаємовпливів між різними його елементами, плюралістичним і мультикультурним, в якому вільно співіснують різні релігійні традиції. Водночас в ньому спостерігаються прояви дискримінації певних груп людей, які називаються меншинами. Все частіше меншини відчують на собі політичний, культурний і економічний гніт, а то й геноцид.

У 1991 році на політичній карті світу з'явилася нова країна – Україна. Здійснилася одвічна мрія українського народу про свою самостійну незалежну державу. 28 червня 1996 року Верховна рада України від імені українського народу, «усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та прийдешніми поколіннями», прийняла основний закон держави – Конституцію України, яка визначила її як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну і правову. Нарешті українці стали державною нацією, подолавши долею визначений історичний трагізм на цьому тернистому шляху державотворення. Сповнено трагічних нуртувань видалися для України особливо останні століття минулого тисячоліття. Її історія, культура та невід'ємна їх складова – релігія піддавалися нищівним ревізіям і руйнаціям в Австро- Угорській та Російській імперіях та державі нового імперського типу – Радянському Союзу.

Демократичний державний і суспільний курси свого розвитку, що обрала Україна, визначили її етнонаціональне та релігійне різно- і багатоманіття, де чільне місце посіли такі помітні у духовному житті суспільства явища, як етнічні, національні і релігійні меншини, що відіграють неоднозначно важливу роль у формуванні нової системи ціннісних орієнтацій.

З проголошенням незалежності у 1991 році реалізувалося право українського народу на самовизначення, передбачене Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами. Відтак, Україна перейшла від формальної суверенності до реальної міжнародної правосуб'єктності та увійшла в складну систему світового політико-правового простору, окресленого глобалізаційним контуром.

Сформульована зовнішньополітична доктрина Української держави спрямована на реалізацію, передусім, національних завдань, з одного боку, у міждержавних відносинах, а з другого – через участь в універсальних і регіональних міжнародних організаціях в інтересах українського народу –

громадян України всіх національностей. В цьому контексті варто наголосити на необхідності розмежування міжнародних і міждержавних відносин. Адже часто їх ототожнюють. Міжнародні відносини поняття більш широке за своїм змістом, ніж міждержавні відносини: останні є складовою перших. Суб'єктами міжнародних відносин (світового політичного процесу) є держави, міжнародні урядові та неурядові організації, суспільні рухи, транснаціональні корпорації, релігійні об'єднання, народи, етноси, політичні та суспільні лідери. Проте ключову роль в міжнародних відносинах відіграють держави. Відтак, саме міждержавні відносини детермінують стан, характер, особливості, динаміку і визначають тенденції культурно-цивілізаційного діалогу, в якому неоднозначно важливу роль відіграють етнорелігійні меншини.

В свою чергу, відносини між державами можуть складатися за різними моделями. Вони можуть бути симетричними, конфронтаційними (наявні антагоністичні суперечності), мирного співіснування (неантагоністичними суперечностями), співробітництва (характеризуються тим, що між державами-суб'єктами є спільні інтереси в певних сферах чи галузях, хоча й можуть бути наявні гострі суперечності), партнерства (характеризуються спільними стратегічними інтересами), асиметричні матеріальні та асиметричні психологічні (значні переваги однієї держави над іншою в духовному та соціально-політичному потенціалі). Та чи інша модель міждержавних відносин визначає онтологічну ситуацію етнорелігійних меншин у світовому вимірі, а в Україні зокрема. Наприклад, модель психологічної асиметрії може детермінувати у суспільстві прояви релігійного екстремізму, міжнаціональної та міжетнічної ворожнечі, продукувати і популяризувати шовіністичні та расистські теорії.

В Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року, визнається перевага загальнолюдських цінностей над класовими і пріоритет загально визнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Керуючись цим, 1 листопада 1991 року Верховна Рада України прийняла «Декларацію прав національностей України», в якій, з поміж іншого, закріплювалося, що «усім громадянам України будь-якої національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів». Невдовзі, 5 грудня 1991 року Верховна Рада України приймає звернення «До парламентів і народів», в якому формулюється характер держави та визначаються засади міждержавних відносин України і, зокрема, зазначається, що «Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, громадянські, економічні, соціальні та культурні права, свободу релігійних переконань».

Оскільки згідно з Українським законодавством Церква відокремлена від держави, то етнорелігійні меншини не можуть безпосередньо впливати

на характер відносин України з тією чи іншою державою. Але, як відомо взаємодія держав здійснюється на двох рівнях: горизонтальному (суто міждержавні відносини) та вертикальному (через міжнародні організації, що їх створюють держави, як суб'єкти міжнародного права). Відтак можна говорити про опосередкований вплив етнорелігійних меншин на зміст і перебіг міждержавних відносин України. Причому цей вплив може мати (а подекуди й має) як конструктивний (позитивний), так і деструктивний (негативний) характер.

Міжпарламентський союз на своїй 113-ій асамблеї 17-19 жовтня 2005 року прийняв резолюцію, в якій наголосив на важливості взаємодії громадянського суспільства з парламентами та іншими демократично обраними асамблеями у процесі становлення та розвитку демократії, підкреслив, що міждержавні відносини повинні враховувати як національні, так і міжнародні виміри, зобов'язав держави не лише забезпечувати, а й сприяти постійному співробітництву з громадянським суспільством. В цьому документі визначено, що основою взаємодії між парламентами і громадянським суспільством повинні бути сприятливі умови, які забезпечені правовими нормами з гарантіями свободи зібрання, об'єднання та висловлювань (відзначимо, що в Україні такі умови забезпечені правом) та рекомендовано парламентам встановити постійні контакти з неурядовими організаціями, у тому числі з тими, які представляють маргіналізовані групи, з метою стимулювати підвищення рівня захисту суспільних інтересів в політичному житті. Українська держава зважає на рекомендації міжнародних організацій і керується ними в процесі реалізації своїх внутрішніх функцій, зокрема, й у своїй політиці щодо етнорелігійних меншин.

Делегація Верховної Ради України взяла участь у роботі 15-ї щорічної Генеральної Асамблеї МАП (Міжпарламентська асамблея Православ'я) 25-29 червня 2008 року на грецькому острові Родос «Криза світової системи цінностей як виклик Православ'ю». Двадцять дві країни учасниці МАП висловили стурбованість з приводу ситуації в так званих «чуттєвих» регіонах світу – на Балканах і в Косово та Близькому Сході і закликала до співробітництва між православними депутатами – членами парламентів в багатьох країнах всього світу з метою поширення принципів православ'я як основних елементів взаєморозуміння, мирного співіснування і процвітання народів. Подібні преференції окремій релігійній спільноті з боку представників державної влади однозначно позитивно оцінити не можна, адже їх наслідки можуть викликати негативний резонанс і напругу в поліконфесійному українському суспільстві.

Прикметно, наприклад, що 2 грудня 1991 року першими державами, які визнали Україну як незалежну державу і встановили з нею дипломатичні відносини, були Польща (поляки – національна і релігійна (католики) меншина в Україні) і Канада (українці – національна і релігійна (православні) меншина в Канаді).

Як зазначалося вище, в Україні Церква відокремлена від держави, проте Україна підтримує дипломатичні відносини з державоподібним утворенням із спеціальним міжнародно-правовим статусом – Ватиканом (Апостольською Столицею), який є учасником багатосторонніх конвенцій. Це сприяє нормальному функціонуванню в Україні католицької релігійної меншини (1086 організацій РКЦ). Святий престол співпрацює з Україною в політико-дипломатичній, гуманітарній, науковій та інформаційній сферах.

Проте, є низка проблем, які Ватикан порушував перед Україною, починаючи ще з часів понтифікату Івана Павла II. Серед них можна назвати наступні: 1) чітке визначення статусу юридичної особи для Католицької Церкви (Римо-Католицької та Української Греко-католицької Церков); 2) повернення культових споруд та інших церковних приміщень, які належали раніше Католицькій Церкві; 3) інкорпорація спеціальності богослов'я (теологія) у державну систему освіти; 4) можливість існування середніх загальноосвітніх католицьких шкіл та вищих богословських навчальних закладів, які б визнавалися державою; 5) укладання двосторонньої угоди про статус і умови діяльності Католицької Церкви в Україні (конкордату).²³³ Але вирішення хоча б одного з цих питань на користь Святого Престолу, на наш погляд, суперечитиме і порушуватиме чинне законодавство, провокуватиме етнорелігійні меншини, а чи ж їх матірні держави, висувати подібні вимоги, незадоволення яких може спричинити суспільну дестабілізацію, підвищення рівня конфліктогенності соціального середовища, а то й призвести до відкритих внутрішньо-державних (ймовірно й міждержавних) конфліктів на релігійному та етнічному ґрунті, з одного боку, а з іншого – сприятиме клерикалізації української держави і суспільства.

Україна підтримує дипломатичні відносини і з іншими державами (Республіки Польща, Білорусь, Узбекистан, Угорщина, Румунія та ін.). З ними підписані угоди і договори про дружбу і співробітництво, в яких не залишилися поза увагою питання, пов'язані з функціонуванням етнорелігійних спільнот. Так, наприклад, в статті 18 Договору між Україною та Республікою Узбекистан «Про дружбу і подальше поглиблення всебічного співробітництва» (1998 р.) говориться, що «Високі Договірні Сторони сприяють особам української національності в Республіці Узбекистан та узбецької національності в Україні у збереженні та розвитку етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності, а також сприяють вирішенню проблем добровільного повернення депортованих осіб в Україну. З цією метою Високі договірні Сторони укладають окремі угоди».

Угоди і договори України про дружбу і співробітництво з іншими державами є змістовно близькими і спрямовані на захист етнічної, культурної, мовної та релігійної ідентичності відповідної національної меншини. Разом з тим, незважаючи на це, в двохсторонніх відносинах

²³³ Козлов В.А. Дипломатія Святого Престолу в пост біполярній системі міжнародних відносин за часів понтифікату Івана Павла II. – Вінниця, 2008. – С. 118.

України з деякими державами (наприклад, з Румунією, Угорщиною, Чехією, Словаччиною та Польщею) з боку останніх залишається ще багато претензійних проблемних питань, особливо територіального характеру. Відтак, етнорелігійні меншини, особливо в місцях їх компактного проживання (угорці і румуни – на Закарпатті, румуни – на Буковині, поляки – на Поділлі і Волині та ін.) можуть стати та інколи й стають засобом, зняряддям і провідниками дестабілізаційних ситуацій в регіонах. Не можна не погодитися з думкою М.П. Вавринчука, що «ієрархи Румунської патріархії і пов'язані з нею політичні кола Румунії, намагаючись підпорядкувати собі румуномовні православні громади нашої країни, інспірують серед місцевих етнічних румун (низки районів Одеської та Чернівецької областей) рух за підпорядкування релігійних громад Бухаресту... Румунські клерикали намагаються зміцнити свою присутність у місцях, котрі ними вважають споконвічною територією Румунії».²³⁴

До загострення відносин зі Словаччиною, Чехією та Польщею може призвести так звана «русинська проблема.» В Україні діють русинські культурно-просвітні товариства. Русини користуються всіма правами національних меншин. Проте екстремістські сили Закарпаття ставлять питання про створення «незалежної русинської держави». Деякі політичні сили в Празі та Варшаві намагаються використати це у власних інтересах».²³⁵

Останнім часом й Угорщина починає реанімувати гострі питання щодо України, зокрема, пов'язані з правами угорської меншини в нашій країні. У 2001 році угорський парламент прийняв Закон «Про статус угорців, що проживають в сусідніх з Угорською Республікою державах». Угорські політики розглядають Закарпаття як регіон, де можна утворити угорську територіальну автономію. Вони підтримують автономістські настрої угорської меншини в Україні щодо створення Притиснянського району в Закарпатті, який буде сформовано за етнічним принципом. З цією метою вони використовують ЗМІ, в матеріалах яких наголошують на незадовільному забезпеченні соціально-економічних, освітніх, культурних та релігійних потреб угорців з боку органів державної влади України.

Звичайно, загальносвітові процеси безпосередньо чи опосередковано позначаються на бутті етнорелігійних меншин в Україні та впливають на характер їх діяльності. З одного боку, внутрішня культурна, економічна, політична, релігійна та правова ситуація в державі й суспільстві детермінують специфіку функціонування, дій і взаємодій у етнонаціональному просторі. Але, з іншого боку, й релігія може виконувати інтегруючу, націоконсолідуючу, націозберігаючу і націовідтворюючу функції. Проте виконання цих функцій на благо однієї нації може призвести до руйнування засад національного буття іншої.

²³⁴ Вавринчук М.П. Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення. – К., 2009. – С. 163.

²³⁵ Там само. – С. 165.

Ті меншинні організації, що мають міцні, налагоджені зв'язки з релігією матірньої території, є менше, а то й взагалі неукраїноцентричні. Етнічні спільноти, контакти яких з україномовним оточенням зведені до мінімуму, продукують відносно замкнутий спосіб життя. Впливають на функціонування національних меншин і релігійні діячі, які приїждять до них із-за кордону. Так, багато священників Римо-Католицької Церкви України (271 з 579) є іноземними громадянами, що теж не може не позначатися на діяльності меншин цієї конфесії. Вони розвиваються здебільше як польські спільноти.

Часто появи тих чи інших етноконфесійних меншин в Україні сприяють зареєстровані Мінюстом національні товариства. Так, наприклад, становлення ісламу в Криму відбувалося на основі етнічних принципів. Тому він і став стрижнем етноконсолідації кримськотатарського народу. Кримські татари використовували іслам як засіб етнічної інтеграції і самозахисту. В свою чергу, враховуючи орієнтацію Меджлісу кримськотатарського народу на Україну, це сприяло формуванню україноцентричності в більшості мусульманських громад. Такий перебіг подій, звісно, не влаштовував антиукраїнські зовнішні сили, яким була вигідна конфліктна ситуація в кримському регіоні, а відтак і в Україні. Їх підспудна діяльність і призвела зрештою до розколу мусульманської умми півострова (утворення поруч із Духовним управлінням ще й Духовного центру мусульман Криму, появи різних мусульманських сект, до дестабілізації в ісламському середовищі Криму тощо).

Загалом в Україні в останнє десятиліття спостерігалася стійка тенденція збільшення чисельності громад релігійно-національних меншин. Так, мусульмани їх мають 1192, а іудеї – 276. Розвивається релігійно-культурне життя інших релігійно-національних меншин (Закарпатська реформатська церква, Німецька євангелічно-лютеранська церква, Вірменська апостольська церква та ін.). Мають свої релігійні організації корейці, караїми, кримчаки та представники деяких інших народів, які проживають в Україні.

Відхід від обраної зовнішньополітичної доктрини та низький рівень правового забезпечення і навіть незначне обмеження релігійної свободи етнорелігійних меншин детермінують, в свою чергу, тенденцію до їх суспільної ізоляції, консервують їх духовно-культурне життя, відриваючи його від духовного і культурного поступу всього українського суспільства.

Відтак, етнорелігійні меншини можуть сприяти створенню механізмів формування зв'язків, взаємодій, опосередкувань громадянського суспільства з державою для зміцнення свого становища і перспективи розвитку. Ці механізми можуть мати як конструктивний (підтримка державних програм, загальнонаціональних ідей, соціальне служіння, міжрелігійний, між культурний та між національний діалог в процесі побудови громадянського суспільства, участь в розробці і реалізації заходів щодо розв'язання глобальних проблем, сприяння підвищенню рівня

суспільної моралі та індивідуальної моральності тощо), так і деструктивний характер (самоізоляція, заглиблення у світ власного буття і байдужість до суспільних процесів, нетерпимість, агресивність і агресія до інакочислячих чи представників інших національностей, антидержавна, антисуспільна, антиукраїнська діяльність тощо).

Інколи Українська держава, вибудовуючи добросусідські відносини з іншими державами і дбаючи про інтереси етнорелігійних меншин забуває про українців, які за її межами теж складають часто етнорелігійні меншості. Як справедливо зауважує Л.О. Филипович, «рідко коли Українська держава допомагає своїм церквам на міжнародній арені, а відтак вони самі вимушені, через свої канонічні чи просто дружні відносини, самостійно вирішувати проблеми міждержавних взаємин, зокрема духовної опіки українських мігрантів в інших країнах. І хоча в МЗС й існує спеціальний департамент культурно-гуманітарного співробітництва, а в його складі – група з питань національних меншин і релігій, співробітники міністерства просто не підозрюють, що існують в українських церквях проблеми, які можна і треба вирішувати на рівні міждержавних взаємин».²³⁶ Дослідниця відзначає, що «світ, Європа, а тим паче Україна, не вповні ще усвідомили значення релігії, її силу, авторитет і роль в житті суспільства, досі посправжньому, серйозно не ставляться до релігійних організацій, їх представників, уповають і визнають тільки силу долара, а не Духу».²³⁷

Україна знаходиться у Південно-Східній частині Європи, де перетинаються три геополітичні масиви: Євроатлантичний, Євразійський та Ісламський. Це унікальний цивілізаційний простір, що має свої переваги, але й створює великі проблеми. Проте, проблеми, що викликані геополітичним розташуванням України та її внутрішнім етнорелігійним багатоманіттям, покищо залишаються здебільшого латентними, або ж мають локальний характер, але за певних умов можуть виявитися «міною сповільненої дії», вибух якої матиме серйозні наслідки для держави і суспільства в цілому.

Запобіжником цьому залишається світський характер Української держави та те, що її міждержавні відносини ґрунтуються на повазі прав і свобод людини, в тому числі совісті, релігії і переконань, визнанні свободи особи сповідувати будь-яку релігію, наданні повної можливості фактичного користування правами і свободами етнорелігійних меншин, правом розпоряджатися своєю долею, забезпеченням можливостей етнорелігійним організаціям та їх представникам здійснювати в межах їх діяльності контакти і зустрічі та обмінюватися інформацією, сприянню поїздкам у свої матірні країни тощо.

²³⁶ Филипович Л. Традиційні церкви України в системі міжнародного міжрелігійного діалогу // Релігія і Церква в сучасних українських реаліях. – К., 2007. – С. 82-83.

²³⁷ Там само. – С. 83.